

[講演]

Nazwiska Polaków w ujęciu geograficznym

Dorota Krystyna Rembiszewska

Obecnie w Polsce ludzie identyfikowani są przez dwie nazwy osobowe – imię i nazwisko – właśnie w takiej kolejności. Nazwiska są prawnie chronione i nie wolno ich zmieniać bez zgody władz administracyjnych. Nie można samowolnie zastąpić nazwiska inną nazwą, zmienić ich budowy słowotwórczej, fleksji ani pisowni. Nazwiska stanowią ważny wyróżnik nie tylko identyfikacyjny i tożsamościowy, ale wiążą się także z przeszłością przodków ich nosicieli oraz wskazują na związki z określonymi obszarami kraju. Mimo dużej migracji obywateli, na terenie Polski nadal pewne nazwiska kojarzone są z wybranymi regionami, np. z Małopolską czy Mazowszem.

Procesy kształtowania się nazwisk w Polsce

Nazwisko w historii języka polskiego było synonimem wyrazu „nazwa”. Stąd jeszcze w XIX-wiecznych tekstach będą występowały nazwiska roślin, nazwiska miast i gór (Rymut 2002: 388), stąd np. tytuł książki Antoniego Andrzejowskiego, *Nazwiska roślin Grekom starożytnym znanych na język polski przetłumaczone*, Wilno 1827. Nazwisko w rozumieniu kategorii onomastycznej pojawiało się dosyć późno, bo dopiero na początku XX wieku (Rymut 2005: 143) i utrzymywało się stopniowo oraz w różnym czasie – w zależności od warstwy społecznej. Już w XVI wieku w Polsce część społeczeństwa używała nazwisk w funkcji zbliżonej do dzisiejszej, a więc jako określeń niezmiennych i dziedzicznych (Wolnicz-Pawłowska: 2005: 482). Dotyczyło to głównie szlachty – najwyższej warstwy społecznej w okresie feudalnym, która wywodziła się z rycerstwa. W środowisku mieszczańskim proces kształtowania się nazwisk kończy się mniej więcej w wieku XVII. Najpóźniej ukształtowały się dziedziczne nazwiska chłopskie. Wśród tej warstwy, sytuującej się najniżej w hierarchii społecznej, nazwisko pojawiło się dopiero w XIX wieku, co było związane ze sprawami administracyjnymi, głównie z opodatkowaniem obywateli.

Choć w historii języka polskiego nie istniała nigdy ścisła determinacja nazwiska względem pochodzenia społecznego, to już w XVII wieku w Polsce utrwaliły się pewne

stereotypy związane z nazwiskami. Tak więc w potocznym rozumieniu nazwisko szlacheckie powinno kończyć się na *-ski*, mieszczańskie na *-owicz*, a dla warstwy chłopskiej są zarezerwowane nazwiska odimienne i odapelatywne. Dotychczasowe badania tylko częściowo potwierdzają słuszność takiego mniemania. Przyrostek *-ski*, początkowo był związany z funkcją styczościową, (nosiciel nazwiska – miejsce pochodzenia) i przyjmował funkcję posesywną (*Wolski* – właściciel *Woli*), zaś w wieku XVII nastąpił proces tzw. ulepszenia nazwisk i do imion dodawano przyrostek *-ski*, np. *Iskra* zmieniał nazwisko na *Iskierski*, *Kuźma* na *Kuźmiński* (Kosyl 2001: 439), co miało wiązać się z nobilitacją przedstawicieli chłopstwa i mieszczaństwa. Miało otworzyć w ten sposób drogę do pokonania bariery kulturowej oraz wytworzenie „wspólnych ze szlachtą cech duchowych i obyczajowych, wspólnych ideałów. Szlachta bowiem stanowiła i pod tym względem wzór dla reszty społeczeństwa” (Kaleta 1998: 104).

Obecnie w Polsce do identyfikowania ludzi stosuje się system dwuimienny, a więc imię i nazwisko. Trzeci element – przezwisko nie stanowi oficjalnego wymogu do identyfikacji. Z przezwiskami, pseudonimami w obiegu publicznym mamy do czynienia w przypadku przedstawicieli środowisk artystycznych – malarzy, aktorów, reżyserów itp.

Proces kształtowania się systemu dwunazwowego był długotrwały. Rozpoczął się w XIII wieku, a upowszechnił się dopiero pod koniec wieku XVIII (Rymut 2005: 149). W przeszłości stosowano do identyfikowania ludzi tylko jednonazwowy system, który odziedziczył język polski z epoki prasłowiańskiej. Należy przy tym zaznaczyć, że tworzenie się systemu dwunazwowego nie jest równoznaczne z tworzeniem się nazwisk dziedzicznych.

Najczęstsze nazwiska Polaków

Zbiór nazwisk Polaków jest bardzo duży. Nie ma statystyk z ostatnich lat, ale wiadomo, że ich zasób się powiększa, ponieważ przybywa obywateli pochodzących z innych krajów. Polska według stanu na czerwiec 2016 r. liczyła prawie 38,5 mln obywateli (GUS). W przybliżeniu można wskazać, że w Polsce jest w użyciu ponad 400 000 nazwisk. Obecnie w Instytucie Języka Polskiego w Krakowie realizowany jest projekt *Najczęstsze nazwiska w Polsce – współczesność i historia. Słownik elektroniczny*, który zapewne da odpowiedź na pytanie o liczbę nazwisk używanych w Polsce i wskaże frekwencję tych najpopularniejszych.

Jak podaje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (według stanu w 2015, r.) do najpopularniejszych nazwisk wśród Polaków należą (kolejność według frekwencji): *Nowak, Kowalski, Wiśniewski, Wójcik, Kowalczyk, Kamiński, Lewandowski, Dąbrowski, Zieliński, Szymański, Woźniak, Kozłowski, Jankowski, Wojciechowski, Kwiatkowski, Mazur, Krawczyk, Piotrowski, Kacmarek, Grabowski, Pawłowski, Michalski, Zając, Król,*

Nowakowski, Wieczorek, Jabłoński, Majewski, Adamczyk, Wróbel.

Budowa nazwisk Polaków

Nazwisko jako kategoria onimiczna ustalała się i stabilizowała w określonych warunkach administracyjno-prawnych, społeczno-środowiskowych, a więc tutaj nazwotwórcza produktywność jest odmienna niż w leksyce apelatywnej (Mrózek 2000).

Liczny zbiór nazwisk Polaków wykazuje bardzo duże zróżnicowanie językowe. Rzecz charakterystyczna, że genetycznie to samo nazwisko może mieć kilka, a nawet kilkanaście wariantów graficznych lub fonetycznych (np. *Brzózka, Brzóska, Brzozka, Brzoska, Brzuszka, Brzuszka; Buczyńska i Bucińska, Gregorczyk, Grzegorczyk, Grygorczyk, Rembisz, Rębiś, Rąbiś, Rąbisz; Szatkowski, Siatkowski*).

Zbiór nazwisk Polaków dawniej i współcześnie używanych tworzą dwie zasadnicze grupy: nazwiska rodzime oraz nazwiska genetycznie obce, które zostały przeniesione z innych języków na różnych etapach rozwoju polszczyzny. Zwykle przyjmuje się (Rymut 1991: 28), że źródłem tworzenia nazwisk rodzimych są:

1. nazwy pospolite oraz przezwiska pochodzące od apelatywów,
2. dawne nazwy heraldyczne,
3. imiona pochodzenia słowiańskiego i chrześcijańskiego,
4. nazwy geograficzne, zwłaszcza miejscowe.

Jedynie grupa antroponimów odmiejscowych zawsze pełniła funkcję nazwiska. Natomiast imiona i przezwiska dawniej miały inny zakres użycia. Tak na przykład dzisiejsze nazwisko *Malec* we wczesnym średniowieczu oznaczało jedynie określenie człowieka niskiego wzrostu. Z czasem przezwisko *Malec* było używane obok imienia, np. Jan Malec, a potem stało się nazwiskiem dziedzicznym (Rymut 2002: 393).

Ad-1. Pierwsza grupa elementów nazwiskotwórczych – **apelatywy**, stanowi najbardziej urozmaicony zbiór. Mamy zatem nazwiska równe rzeczownikom (*Głowa, Kijek, Lampa, Pudelko*), przymiotnikom (*Biały, Czarny*), a także czasownikom (np. *Czekaj, Niewiem*), które stały się rzeczownikami i weszły do paradygmatu rzeczownikowego.

Nazwą osobową mógł stać się każdy wyraz, który miał znaczenie leksykalne. Nazwiska odapelatywne mają najczęściej charakter przezwiskowy, bo odnoszą się do cech zewnętrznych człowieka, np. *Sagan, Broda*. Różne cechy człowieka konstatowały cechy charakterystyczne nazywanego. Mogły być one negatywne: *Małota, Małolepsy, Mormol* (: gw. ap. *mormol* ‘mruk’), *Mruk* lub pozytywne: *Dobry, Dobrodziej, Miły, Śmieszek, Śmieszny*. Poza tym są nazwy oznaczające: zwierzęta, np. *Baran, Czajka, Kozioł, Sowa, Wróbel*; rośliny, grzyby, np. *Kania, Kapusta*.

Wyrazisty zespół nazw odapelatywnych tworzą formacje pochodne od nazw zawodów, a więc np. *Kowalski* (: *kowal*), *Piekarski* (: *piekarz*); *Rybak*.

Ad-2 **Nazwy heraldyczne** w średniowieczu określały one grupy ludzi, którzy posługiwali się tym samym herbem (*Cholewa*, *Dąb*, *Dolęga*) lub zawołaniem herbowym, które było hasłem identyfikującym członków rodu (np. *Prus*, *Sas*). Nierzadko nazwa herbowa występowała obok imienia i nazwiska, potem stawała się nazwiskiem (typ *Ignacy Borejko*) lub elementem dziedzicznego nazwiska dwuwyrzowego (np. *Nalęcz-Niesiołowski*, *Rola-Żymierski*).

Ad-3 Kolejna grupa – **nazwiska pochodzące od imion** to typ występujący w języku polskim już od średniowiecza. Imiona, które stały się podstawą nazwisk to dawne dwuczłonowe imiona złożone oraz nowsze. Imiona w pełnym brzmieniu były rzadko używane, stosowano formy skrócone. Niektóre imiona były podstawą nominacji dla wielu antroponimów, co wynikało z popularności danego imienia (Rymut 2002: 394), np. *Markowski* (: *Marek*), *Teofiluk* (: *Teofil*). Liczne formacje zawierają imię *Jan*. Dość dużą grupę tworzą nazwiska powstałe na bazie imienia *Adam* i form od niego pochodnych np. *Adamowicz*, *Adamuk*, *Adamus*, *Adamiuk*, *Adamczuk*, *Adamczyk*, *Adamek*, *Adamin*, *Adamowski*, *Adamczewski*, *Adamski*, *Adasiewicz*.

Wśród nazwisk pochodzących od imion są **nazwy patronimiczne**. Nazwy odojcowskie ukazują one stosunek ojciec – syn, utrwalają stosunki rodowe, np. *Staszic* ‘syn Stasza’, *Adamik* ‘syn Adama’. Są one nazywane także *filiacyjnymi* (łac. *filius* ‘syn’).

W średniowieczu patronimika były tworzone najczęściej przy użyciu sufiksu *-ic* (wtórnice *-icz*) i *-owic* (wtórnice *-owicz*). Rzadkie były patronimika z sufiksem *-ę*. Od XV wieku częste były nazwiska z elementem spółgłoskowym *-k* (np. *Janiak*, *Janik*), które z czasem zostały rozbudowane o powstałe sufiksy *-czyk*, *-czak* i do dzisiaj w gwarach tworzą formacje patronimiczne (Rymut 2002: 396).

Ad-4 Niewielką grupę stanowią nazwiska równe od **nazwom geograficznym**. Do nich należą m.in. *Bochnia* (: n. m. *Bochnia*), *Wisła* (: n. rzeki *Wisła*), *Skawina* (n. m. *Skawina*). Nazwiska typu *Bochnia*, *Skawina* wskazują na miejscowość, z której pochodziła dana rodzina. W spisie nazwisk Polaków znajdziemy natomiast dość liczne poświadczenia nazwisk derywowanych od nazw geograficznych (por. m.in. Breza 2004a, 2004b).

Nazwiska obce

Warto zwrócić uwagę na nazwiska obce, które pojawiły się w polskim systemie antroponimicznym wraz z napływem do Polski przedstawicieli innych nacji. Te nazwiska zaświadczały o licznych kontaktach z różnymi narodami. Są więc nazwiska, które utrwały się

w polskiej tradycji, choć uświadamiane jako obce, z powodu ich nosicieli zostały przyswojone do polskiego nazewnictwa osobowego. Mamy zatem takie nazwiska związane z kulturą, sztuką, nauką, gospodarką, które weszły na trwałe do polskiego systemu antroponimicznego, jak chociażby *Estreicher* (rodzina naukowców związanych z Krakowem, wśród nich Karol (1827–1908) – zwany ojcem bibliografii polskiej), *Blikle* (rodzina cukierników pochodzenia szwajcarskiego od kilku pokoleń zamieszkała w Warszawie, wśród nich Antoni (1844–1912) – założyciel cukierni i kawiarni), *Linde* (Bogumił Samuel (1771–1847) – autor *Słownika języka polskiego*), *Giedroyc* (Jerzy (1906–2000) – publicysta, polityk i działacz emigracyjny), *Matejko* (Jan (1838–1893) – malarz historyczny), *Chopin* (Fryderyk (1818–1849) – kompozytor, pianista).

W polskim onomastykonie spotkamy wiele antroponimów mających w podstawie nazwy niemieckie. Rozpowszechnione są one w całej Polsce, np.: *Bauer* ‘rolnik’, *Diner* (: *Diener* ‘sługa’), *Dryll* (: *Drill* ‘ćwiczenie, musztra, tresura, rygor’), *Ertman* (zapewne od staro-wysoko-niemieckiego *hart* ‘silny, mocny’, a to z franc. *hardi* ‘śmiały, odważny’ Gottschald 1971: 315), *Fajfer* (: *fajfer* ‘grający na piszczałce; gołąb’; z niem. *Pfeifer* ‘gwizdacz’ Wolnicz 1978: 22), *Fischer* ‘rybak’, *Frydrych* (od imienia niemieckiego), *Gotlib* (niem. *Gott* ‘Bóg’, *lieb* ‘ukochany’), *Kenigsman* (: *König* ‘król’, *Mann* ‘człowiek’), *Junger* (: *jünger* ‘młodszy’), *Knajp* (: *Kneif*, dolnoniemieckie *kneip(p)* ‘nóż, zwłaszcza nóż szewski’ Gottschald 1971: 374; postać z *-p* jest pierwotna, w wysokoniemieckim pierwotne *p* przechodziło w *pf*, a to mogło być upraszczane w *f*, na terenie dolnoniemieckim *p* pozostało, tak jak postać pierwotna *pert* ‘koń’ została w dialektach dolnoniemieckich, w wysokoniemieckich przeszło w *Pferd*), *Knep* (: *Knabe* ‘chłopiec’, zwłaszcza ‘gwarek (młody górnik)’ lub od niem. apelatywu *Knappe* ‘pomocnik, czeladnik’), *Koch* (: *Koch*, *Kuch* < *Konrad* lub od apelatywu *Koch* ‘kucharz’), *Szubert* (od średnio-wysoko-niemieckiego *schuchwürhte* ‘szewc’), *Szulc* (*Schulze* ‘sołtys’, a to wiąże się z *Schultheiß* ‘taki, który wyznacza (nazywa) obowiązki, świadczenia’; ‘sołtys, wójt, burmistrz’, także ‘sędzia’, również ‘właściciel dużego gospodarstwa’), *Szwarc* ‘czarny’, *Taube* ‘gołąb’, *Tylenda* (od nazwy osobowej *Till* lub od podstawy *tyl-*, por. *tyle*, *tył*), *Werner* (nazwa osobowa *Werner*).

Niewiele jest nazwisk zawierających apalatywy z jidysz. Są to np.: *Fraj* (: jid. *fraj*, niem. *frei* ‘wolny, uwolniony’), *Lik* (: jid. *like* ‘zaciemnienie, zaćmienie’), *Lejm* (: jid. *lejm*, niem. *Lehm* ‘głina’) (Raszewska-Klimas 2015: 191). Osobne, bardzo interesujące zagadnienie, stanowi kwestia nazewnictwa ludności żydowskiej żyjącej w Polsce do roku 1939, która w tym tekście nie zostanie podjęta.

Niezbyt liczną reprezentację, w odniesieniu do całej Polski, tworzą nazwiska czeskie, np.: *Holoubek* (: czes. *holubek* ‘gołąbek’), *Horky* (: czes. *horký* ‘gorący’), *Kluk* (: czes. *kluk*

‘chłopiec, chłopak, człowiek lekkomyślny, swawolny’), *Kotarbiński* (: czes. *kotrba* ‘łeb’).

O wymieszaniu języków, które były podstawą nominacji świadczą dublety polsko-innojęzyczne. Na przykład oprócz występują nazwiska *Kielbasa* i *Wurst* (: niem. *Wurst* ‘kielbasa’), *Goląbek* i *Holubek* (z czes.), *Słowik* – *Sołowiej* (wschł.)

Geografia nazwisk Polaków

Nazwisko należy traktować nie tylko jako element służący do identyfikacji poszczególnych osób, ale również jako zjawisko językowe, którego występowanie w określonym regionie ściśle wiąże się z daną topografią. Jak wiadomo, nazwy osobowe wykazywały i wykazują zróżnicowanie geograficzne. W ogólnych zarysach znane są przyczyny tego zróżnicowania. Kazimierz Rymut, w artykule *Nowe sposoby badania zróżnicowania geograficznego nazw osobowych* (Rymut 2006: 346) podaje 4 przyczyny występowania zróżnicowania geograficznego w Polsce:

1. odapelatywne nazwy oddają zróżnicowanie geograficzne motywujących je apelatywów;
2. apelatywna struktura częsta np. w Wielkopolsce (regionie na zachodzie Polski) jest odzwierciedlana w nazwach osobowych (np. *cielę* i *cielak*);
3. nazwy osobowe pochodne od imion chrześcijańskich ukazują zróżnicowanie geograficzne podstawowych imion (np. *Janek* w całej Polsce, a *Iwanek*, jako związany z imiennictwem wschodniosłowiańskim, we wschodniej części Polski);
4. na obrzeżach polskiego obszaru językowego występują nazewnictwo zapożyczenia z sąsiednich języków – stąd na południu Polski nazwiska pochodzenia czeskiego (np. *Kmon*, *Kmoniczek*, *Pospiszil*, *Prochazka*), a na wschodzie Polski rosyjskiego, białoruskiego i ukraińskiego (*Choroszuca*, *Cierieszko*, *Kuryłowicz*, *Neszczeryk*).

Przy ustalaniu geografii nazwisk przydatne są również informacje genealogiczne. Jeśli na ograniczonym obszarze często pojawia się dane nazwisko, to można przypuszczać, że właśnie tam powstało gniazdo rodowe (por. informacje o nazwiskach typu *Bochnia*, *Skawina*). W Polsce istnieje bardzo duże zainteresowanie genealogią, a w związku z tym można łatwo dotrzeć do informacji związanych z rozprzestrzenieniem rodów, rodzin m.in. dzięki dużej liczbie stron internetowych poświęconych poszukiwaniom powinowactwa, pokrewieństwa osób noszących dane nazwisko (np. szukajprzodka.pl, <http://www.genealogia.okiem.pl>).

Nie budzi wątpliwości, że nastąpiło znaczne przemieszanie ludności, a w ostatnich latach coraz bardziej zaciera się zróżnicowanie geograficzne nazwisk. Jednak badanie częstości występowania nazwiska na danym terenie przynosi informacje o jego pierwotnej lokalizacji. Pozwala m.in. uchwycić mechanizm przyporządkowania do kategorii swój lub

obcy danego antroponimu (por. Rembiszewska 2010).

Metoda kartograficzna wykorzystana do przedstawienia częstości występowania nazwisk w Polsce daje interesujące rezultaty, pod warunkiem, że uwzględni się różne czynniki historyczne i administracyjne. W Europie wschodniej po 1945 r., jak wiadomo, nastąpiły znaczne przesunięcia granic państwowych. W związku z tym na przykład wiele nazwisk charakterystycznych dla wschodnich obszarów Polski w granicach z 1939 r. występuje obecnie na zachodzie kraju, co wiąże się z przesiedleniami Polaków po II wojnie światowej.

Zróżnicowanie geograficzne nazw osobowych na terenie Polski można śledzić dzięki programowi dostępnemu w Internecie, który rysuje zasięg poszczególnych nazwisk na podstawie *Słownika nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* (Rymut 2003).

Metoda kartograficzna w ostatnich latach zyskuje uznanie wśród polskich onomastów. Na przykład materiał z wymienionego rejestru posłużył Katarzynie Skowronek do ujęcia systemu nazewniczego w kontekście teorii kognitywnych, z wykorzystaniem analizy danych statystycznych (Skowronek 2001).

W Polsce możemy mówić o nazwiskach, które mają wyrazistą geografie i o nazwiskach niemających zróżnicowania regionalnego. Najczęściej podział terytorialny wyznaczają nazwiska, których elementy nominacji zawierają gwarowe lub regionalne cechy fonetyczne, słowotwórcze i w największym zakresie leksykalne.

O przynależności do określonego regionu świadczą więc cechy fonetyczne, jak np. przejście *ra-* w *re-*, znamienne dla gwar północnopolskich, co znajduje odzwierciedlenie w następujących nazwiskach: *Rek* (: *rek* < *rak*); *Redlewski*, *Redlich* (: *redło* < *radło* ‘dawne narzędzie rolnicze do spulchniania ziemi’). Mazowiecka cecha dialektalna, polegająca na przejściu *chw-* w *f-* unaocznia się w antroponimach *Faszczka*, *Faszczewska* (: *chwast*), choć istnieje interpretacja, że nazwisko *Faszczka* wywodzi się od *fąścić* ‘zwozić, oszukiwać’ (za SWar) lub z łac. *fascia* ‘wstęga, poprąg; rzemyki do obuwia’ (SHNOB I 89).

Dla dialektu mazowieckiego jest charakterystyczny przyrostek *-ak*, tworzący m.in. nazwy istot młodych (*dzieciak*, *prosiak*), nazwy potraw (*kartoflak*, *schaboszczak*). Nazwiskom filiacyjnym w Małopolsce z sufiksem *-ek* (lub *-ik*) przeciwstawia się zagęszczenie nazwisk odojcowskich z sufiksem *-ak* na Mazowszu, w Lubelskiem i Łódzkiem, gdzie popularne są nazwiska: *Klimczak* (: syn *Klimka*), *Kusiak* (: syn *Kusia*), *Rosiak* (: syn *Rosia*), *Marciniak* (: syn *Marcina*), *Pawlak* (: syn *Pawła*).

Skomplikowana przeszłość Polski, przynależność różnych terytoriów do tego państwa przyczyniły się do dużej różnorodności systemu antroponimicznego. Jednocześnie ta złożoność historii przyczyniła się do utrwalenia nazwisk o określonej strukturze i proveniencji na pewnych obszarach.

Skoncentruję się na nazewnictwie osobowym mieszkańców Podlasia, Suwalszczyzny – regionów w północno-wschodniej części Polski, położonych na styku kilku kultur, narodów i religii. Na przykładzie Podlasia i Suwalszczyzny można prześledzić nakładanie się różnych procesów nominacyjnych polskiego, ukraińskiego, białoruskiego, litewskiego, żydowskiego i tatarskiego.

Nazwiska na Podlasiu ukształtowały się nieco później niż w innych regionach Polski (Abramowicz 2014: 25). W poszczególnych grupach etnicznych i wyznaniowych obowiązywał podobny pod względem struktury model antroponimiczny. Sięgając do źródeł XVI–XVIII-wiecznych można stwierdzić, że nazwiska patronimiczne zarówno Słowian, jak i Tatarów oraz Żydów tworzono za pomocą tych samych sufiksów. Mamy zatem np.:

- ic(z), -owic(z), -ewic(z): *Babicz, Aleksandrowicz, Paszyc, Ajdarowicz, Alejewicz*;
- ow||-ew: *Jadamow, Bilcew, Mytkow, Ickow*;
- ik||-yk||-czyk: *Adamik, Bajorczyk, Fromik, Lipczyk*;
- ak: *Bielszczak, Dzielak, Czerniak, Liwak*;
- ko||-ka: *Bebko, Cholodko, Małyszka, Mortko*;
- uk||-czuk: *Bojarczuk, Baraniuk, Ajziuk, Mowszuk* (Abramowicz 2014: 26).

Nazwiska odmiejscowe na omawianym obszarze tworzono za pomocą produktywnego w całej Polsce sufiksu -ski/-cki/-dzki. Nazwiska na -ski postrzegano jako modelowe, świadczące o szlacheckim pochodzeniu nosicieli, w związku z tym tworzono antroponimy także od podstaw apelatywnych, np. *Baranowski* – : *baran* (Abramowicz 2014: 28).

Z geografią nazwisk łączy się m.in. częstość występowania formacji odimiennych, w tym od określonych imion. Tak na przykład na Białostocczyźnie – na północnym wschodzie Polski – liczba nazwisk odimiennych jest większa niż w centrum kraju (Dacewicz 1996: 48), bowiem pojawiają się tu charakterystyczne dla obrządku prawosławnego imiona (wyznawcy prawosławia mieszkają w Polsce głównie na Białostocczyźnie) oraz imiona litewskie (mniejszość litewska zamieszkuje Suwalszczyznę sąsiadującą z Białostocczyzną). Pojawiają się zatem takie nazwiska, jak *Chodorowski* (: *Chodor* – ukr. postać imienia *Teodor*), *Chomczyk* (: *Choma* – wschodniosłowiańska adaptacja imienia *Toma, Tomasz*), *Dzieniażewski* (: *Denis* – wschł. postać polskiego imienia *Dionizy*), *Konon* (: cerk. *Konon*), *Kuryło* (: cerk. *Kirił*), *Sidor* (od skróconej postaci imienia cerkiewnego *Isidor*, pol. *Izydor*), *Wasilewski* (od ruskiej formy imienia *Bazyli* – *Wasilij*). Od imion litewskich pochodzą nazwiska: *Korybut* (: lit. *Kāributas* Smoczyński 2002: 26), *Trojden* (: lit. **Traida*, a to od brus. *Trádja* < *Trádij*, cerk. *Troádij* – Smoczyński 2002: 29), *Witold, Witola* (: lit. *Výtaitas* – Rymut 2001: 688).

Spotkamy na Podlasiu także nazwiska pochodzące od imion wschodniosłowiańskich, których przejrzystość się nieco zatarła. Są to na przykład: *Aksiuta* (tylko w pow. białostockim

i białkopodlaskim) utworzono od wschodniosłowiańskiego *Aksientij* (Dacewicz 1996: 48), *Anchimowicz* od potocznej formy starego, rzadko używanego imienia wschł. *Anfīmii* (lc.), *Ancipiuk* (tylko w pow. białostockim i białkopodlaskim) od wschł. *Antip* (lc.).

Z geografią nazwisk również wiążą się modele tworzenia deminutiwów i hipokoristików od imion. Dlatego o proveniencji północno-wschodniej nazwisk możemy mówić w odniesieniu do takich antroponimów, jak *Awdziej* (wschł. imię *Awd'jej*), *Anikiej*.

Rzecz jasna nie brakuje na północnym wschodzie nazwisk mających w podstawie imiona polskie lub zaadaptowane do polszczyzny, np. *Adamczyk* (: *Adam*), *Pietrzykowska* (: *Piotr*), *Tymosiak* (: *Tymoteusz*), *Witak* (: *Wit*, *Witold*).

Pograniczny charakter – polsko-wschodniosłowiański wschodnich obszarów Polski w odniesieniu do antroponimów przejawia się nie tylko w występowaniu nazwisk odimiennych. Zarejestrowano tam nazwiska, które zawierają systemowe cechy wschodniosłowiańskie. Mamy więc nazwiska z pełnogłosem, a więc związane z rozwojem dawnej grupy **talt*, **tart*, (dawniej traktowanej jako **tolt*, **tort*), która w grupie wschodniosłowiańskiej ma kontynuację jako **tolot*, **torot*. Można tu wymienić nazwiska *Soloducha* (od *soloducha* ‘prażucha, lemieszka’), *Wołosiewicz* (od *Wołoch* ‘członek ludności pasterskiej Karpat, Rumunii’ Rymut 1991: 296); także imię wschodniosłowiańskie *Wołos* (: cerk. *Własij*) (SHNOB II 182), *Woroszył*, *Woroszyło* (od ukraińskiego *voroszyty* ‘szeleścić, przewracać’; *woroszyć* ‘niszczyć’; starobiałoruskie *woroch* ‘szelest, przewrót’ SHNOB II 184). Przy tym pojawiają się nazwiska wskazujące na polski rozwój dawnych grup **tolt*, **tort*, czyli kontynuowanej jako *TloT*, *TroT*: *Głodkowska*, *Grochowska*, *Grodzka* itd.

Sygnalem obcości dla systemu polskiego jest pojawienie się połączenia głosek *ti*, *di*, *ri*, *c-i*, *s-i*, *z-i* w nazwiskach typu: *Stepajtis*, *Andrisikowska*, *Ciba*, *Sidor* (imię wschodniosłowiańskie cerkiewne *Isidor*, *Sidorek*).

W nazwiskach mieszkańców północnego wschodu Polski podstawą nominacji są nie tylko apelatywy i imiona słowiańskie. Właśnie na tym terenie lokalizuje się największe zagęszczenie nazwisk zawierających elementy litewskie, np. *Możejko* (: ap. lit. *māžas* ‘mały’), *Ausztol*, *Dojlida*, *Dojlido*, *Dojlitko* (: ap. lit. *dailidė* ‘stolarz, cieśla’ Dacewicz 2001: 65), *Gryguć* (: lit. n. osob. *Grigūtis*), *Gastol* (od nazwy osobowej *Gasztold*, która zawiera litewski komponent *gost-*, łączący się z czasownikiem *gōstis* ‘oprzytomnieć, ożyć, obudzić się, wrócić do normalnego stanu’ (Kondratiuk 2000: 138), *Trypuć* (: lit. n. os. *Trypūskas* Dacewicz 2001: 250).

Nazwiska jako świadectwo dawnych realiów

Nazwiska, jako element języka, który kształtował się przez wieki, stanowią swego

rodzaju relikty dawnych stosunków społecznych, organizacji życia codziennego przodków. Nazwiska mogą być na przykład dobrym źródłem informacji o dawnych zawodach, dzisiaj już mało znanych lub zupełnie nieznanymi. Tak więc nazwisko *Pierca* pochodzi od apelatywu *pierca*, który w średniowieczu oznaczał tyle, co ‘zastępca, rzecznik sądowy’ (Rymut 2002: 395). Inne to np. *Balwierz* (: *balwierz* ‘fryzjer, fryzjer jednocześnie zajmujący się felczerstwem, cyrulik’), *Bartodziej*, *Bartodziejski* (: *bartodziej* ‘wyrabiający barcie, czyli ule’), *Dziegiarz* (: *dziegiarz* ‘zajmujący się wyrobem lub sprzedażą dziegciu, tj. substancji otrzymywanej w procesie destylacji drewna’), *Bednarski* (: *bednarz*¹ ‘rzemieślnik wyrabiający naczynia z klepek drewnianych’), *Ciesielski* (: *cieśla* ‘rzemieślnik zajmujący się obróbką drewna, robieniem z niego konstrukcji budowlanych i stawianiem drewnianych domów’), *Kowalczyk*, *Kowalski* (: *kowal* ‘rzemieślnik wykuwający w kuźni przedmioty z żelaza, kujący konie’), *Lagwiński*, *Łogwiński* (: stp. *lagiewnik* ‘człowiek wyrabiający beczki, trudniący się warzeniem piwa, syceniem miodu’ Rymut 2001: 32), *Potasznik*, *Potażnik* (: *potażnik* ‘człowiek trudniący się wypalaniem potażu, tj. węgla potasu’), *Rymarz*, *Rymarski* (: *rymarz* ‘rzemieślnik trudniący się wyrabianiem przedmiotów ze skóry, zwłaszcza uprzęży, siodeł’), *Skotnicki* (: *skotnik* ‘pasterz bydła’), *Stelmachowski* oraz *Kołodziej*, *Kołodziejski* (: *stelmach*, *kołodziej* ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów oraz części do wozów; kołodziej’), *Tkaczyk* (: *tkacz* ‘osoba zajmująca się wytwarzaniem tkanin’), *Tracz*, *Traczyk* (: *tracz* ‘robotnik zajmujący się piłowaniem kłód drzewa za pomocą ręcznej piły’), *Zdunek* (: *zdun* ‘rzemieślnik stawiający i konserwujący piec’).

Archaiczne apelatywy, z punktu widzenia współczesnego użytkownika języka, zawierają takie nazwiska jak *Kądziela* (: *kądziel* ‘przyrząd do przedzenia’, ‘pęk lnu, konopi przygotowanych do przedzenia na kołowrotku’), *Pacholska* (od stp. *pachol* ‘chłopiec, młodzieniec’), *Pazik* (od *paż* ‘giermek, młody chłopak’), *Skonieczny* (od *skonieczny* ‘końcowy, na skraju mieszkający’), *Stępień* (od *stępa* ‘urządzenie do tłuczenia, ubijania’), *Talarek* (od *talar* ‘jednostka monetarna’), *Wardzińska* (może jak podaje Rymut 1991: 285 od *warda* ‘mańkut’ lub od *wardęski* ‘należący do wardężnia’; *wardężen* ‘na Mazowszu chłop, który otrzymał od pana feudalnego zagrodę i nieduży kawałek roli, też chłop bezrolny’).

Nazwiska utrwalają także dawne postaci wyrazów (np. *Gręda* pochodzi od wyrazu *grzęda*, a to od psł. *gręda* ‘żerdź dla kur’, ‘pas skopanej ziemi’) i dawne nazwy, m.in. *Rostek* od stp. *rostek* ‘rdza’ (choć może być także od imion typu *Rościsław*) (Rymut 2000: 362) lub od stp. *rostek* jako zdrobnienie od *rost* ‘krata metalowa do pieczenia potraw’ (SXVIw); *Wantusiak* od stp. *wantuch* ‘grube płótno, worek z tego płótna’ (SStp).

Nazwisko *Putkowski* pochodzące od przymiotnika *putny*, wiąże się z określeniem osób osiedlonych na Podlasiu (*bojarzy putni* – na Podlasiu grupa ludności zajmująca się służbą

wojskową, zwykle bojarzy osiedlali się w pobliżu zamków wielmożów), najczęściej pojawia się na wschodzie Polski.

Geografia nazwisk a dialektologia

Apelatywy gwarowe, które stały się podstawą utworzenia nazwisk są językowymi drogowskazami kierującymi do określonego regionu Polski. Zatem jeśli mamy nazwiska z podstawą wschodniosłowiańską, np. *Duber* (: wschodniosłowiańskie *dub* ‘dąb’), *Mielnicka* (: *mielnik* ‘młynarz’), to można przypuszczać, że ich pierwsi nosiciele pochodzili z Podlasia lub Lubelszczyzny czy innych krańców wschodnich Polski. Nazwisko znane na pograniczu Mazowsza i Podlasia *Puścian* jest równe apelatywowi gwarowemu *puścian*, *pościan* ‘cień rzucany przez człowieka’, który był notowany w gwarach Mazowsza, Podlasia, Suwalszczyzny (AGM I, cz. II 79). Największe zagęszczenie nazwiska *Bliźniuk* występuje na wschodzie Polski, a więc na obszarze, gdzie w gwarach notowano apelatyw *bliźniuk* ‘jedno z dwojga dzieci urodzonych podczas jednego porodu’ (SGPA II 270, Kart AGWB). Nazwisko *Bunia*, rozpowszechnione na wschodzie Polski, jest równe apelatywowi gwarowemu *bunia* ‘naczynie o pękatym kształcie, bańka’, ‘szklany zbiornik na naftę w lampie naftowej’, rejestrowanemu w gwarach Polski północno-wschodniej (SGPA III 109). Podobnie nazwisko *Sutkowski* wiąże się ze gwarowym wyrazem charakterystycznym dla wschodu Polski *sutki* ‘ciasne przejście między zabudowaniami’ (SGPK V 266).

Jeśli przeanalizujemy nazwiska popularne na południu Polski – w Małopolsce, dostrzeżemy tę samą prawidłowość. Występują tam nazwiska, które zawierają apelatywy z zasięgiem ograniczonym do wymienionego regionu: *Chochół* (: gwar. małop. *chochol* ‘słomiana otulina krzewu’, w XX wieku nazwa przeszła do polszczyzny ogólnej), *Karpieł* (: gwar. małop. *karpieł* ‘brukiew – roślina należąca do rodziny kapustowatych’), *Krzepkowski* (: gwar. małop. *krzep*, *krzept* ‘plecy człowieka’), *Sudek* (: gwar. *sud* ‘beczka’ por. słowackie *sud* ‘ts.’).

Z kolei na Pomorzu i Kaszubach, czyli części północnej Polski, pojawiają się nazwiska zawierające leksemy kaszubskie, np. *Tusk* (: *tusk* ‘młody pies, szczenię’ SGK V 412), *Stark* (: *stark* ‘dziadek, teść’ SGK V 409).

Geografia apelatywów może w jakimś sensie być wskazówką do poszukiwania źródła utworzenia nazwiska. Na przykład antroponim *Szuberski* na pierwszy rzut oka łączy się z nazwą znaną w gwarach Mazowsza północno-wschodniego ‘nieślubne dziecko’ (łączy się ona prawdopodobnie z niem. *unterschieben* ‘podrzucać coś’, *die Unterschiebung* ‘podrzucenie (dziecka)’ AGM I cz. II 89) – *szuber*, *siuber*. Jednocześnie zagęszczenie nazwiska w Polsce zachodniej (szczególnie w Wielkopolsce) każe szukać innych motywacji. Należy chyba więc przyjąć za Rymutem, że *Szuberski* pochodzi od niem. n. os. Schubert, a ta od

średniowysokoniemieckiego *schuowürthe* ‘szewc’ (Rymut 2001: 557).

Z drugiej strony, właśnie nazwiska mogą być pomocne w określaniu zasięgów geograficznych pewnych wyrazów. Bowiem właśnie w nazwiskach zachowały się pewne nazwy gwarowe, szczególnie należące do kategorii nosicielei cech. Na razie jednak nie przeprowadzono w Polsce kompleksowych badań dotyczących związków warstwy proprialnej z apelatywami gwarowymi.

Nazwiska polskie poza granicami Polski

Nazwiska polskie pojawiają się także w krajach, których niektóre obszary historycznie przynależały Polsce. Duża liczba polskich nazwisk występuje w krajach graniczących na wschodzie z Rzeczpospolitą – na Białorusi, Litwie, Ukrainie, co nie oznacza, że noszą je osoby deklarujące obywatelstwo polskie. Na Litwie zapis nazwisk Polaków w brzmieniu polskim stał się sprawą polityczną. Liczną reprezentację polskich antropimów spotkamy wśród mieszkańców wschodniej Łotwy (Łotwa latach 1940–1991 należała do Związku Radzieckiego), gdzie mieszkają potomkowie rodzin z czasów Inflant Polskich (XVI w.). Możemy więc spotkać tam takie nazwiska polskie, zaadaptowane do łotewskiego systemu językowego i onomastycznego, np: *Baginskis, Janovskis, Javorskis, Kavinska, Kovalevskis, Laskovska, Latkovskis, Lipskis, Lisovskis, Milevskis, Ostrovskis* (Rembiszewska, Sikora 2016: 61).

Zakończenie

Geografia nazwisk Polaków do to bardzo rozległy i wymagający interdyscyplinarnego podejścia problem badawczy. Można mieć nadzieję, że postulaty formułowane przez niektórych onomastów (Kreja 1998, Rymut 2006, Skowronek 2001: 182) dotyczące opracowania atlasu nazwisk polskich w przyszłości doczekają się realizacji. Mimo przyspieszenia tempa życia, globalizacji, nadal w Polsce nazwisko jest elementem identyfikującym z określonym regionem, które nierzadko przechowuje dawne cechy językowe. Geografia antropimów stanowi nie tylko istotne i frapujące zagadnienie badawcze dla językoznawcy, ale także znajduje szeroki krąg zainteresowanych wśród nieprofesjonalistów. Nazwisko bowiem pozwala, przynajmniej w przybliżeniu, na określenie miejsca pochodzenia nosiciela danego antropimu, a tym samym daje możliwość śledzenia genealogii rodzinnej, podążania śladami przodków.

Skróty:

- ap – apelatyw
- brus. – białoruski
- cerk. – cerkiewny
- czes. – czeski, czeskie
- l.c. – loco citato (w miejscu cytowanym)
- lit. – litewski
- małop. – małopolski
- n. – nazwa
- n. m. – nazwa miejscowa
- niem. – niemiecki, niemieckie
- np. – na przykład
- os. – osobowa, osobowy
- psł. – prasłowiański
- ts. – to samo znaczenie
- wschsł. – wschodniosłowiański, wschodniosłowiańskie

Nuta:

- ¹ Definicje nazw zawodów, jeśli nie zaznaczono inaczej, podaję na podstawie SJPDor.

Literatura:

- Abramowicz Zofia, 2010, *Antroponimia a tożsamość narodowa*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, pod red. Romany Łobodzińskiej, Łask, s. 129–140.
- Abramowicz Zofia, *Synkretyzm antroponimii Podlasia*, 2014, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, nr 27, s. 17–32 (<http://www.google.pl/url?sa=t&rcet=j&q=&escr=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwikkKi4w5vRAhXDjiwKHfA3DdYQFggmMAI&url=http%3A%2F%2Fpressto.amu.edu.pl%2Findex.php%2Fpsj%2Farticle%2Fdownload%2F610%2F532&usg=AFQjCNECBRPPGIeg366uhzP57US4mCTUQA>).
- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, t. I opr. Hanna Horodyska-Gadkowska, Anna Strzyżewska-Zaremba, t. II–X opr. Anna Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba. Wrocław 1971–1992.
- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, pod red. Stanisława Glinki, Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej, Janusza Siatkowskiego, Wrocław 1980, t. II–III. pod red. S. Glinki, Wrocław 1989–1993, t. IV–X pod red. Ireny Maryniakowej, Warszawa 1995–2012.
- Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII*

- wieku: wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografią, pod red. Aleksandry Cieślikowej i in., t. I t. I (A–G), Kraków 2007; t. II (H–Ma), Kraków 2009; t. III (Mc–Pi), Kraków 2011; t. IV (Pl–St), Kraków 2013; t. V (St–U), Kraków 2015.
- Breza Edward, 2003–2004, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, t. 1, Gdańsk 2000; t. 2, Gdańsk 2002; t. 3, Gdańsk 2004.
- Breza Edward, 2004a, *Nazwiska równe nazwom miejscowości z województw kieleckiego i radomskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 49, s. 71–88.
- Breza Edward, 2004b, *Nazwiska równe nazwom wsi warmińskich*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, nr 4, 427–436.
- Breza Edward, 2006, *Nazwiska równe nazwom miejscowości Mazowsza*, [w:] *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, t. X, red. Henryka Sędziak, s. 31–64.
- Cieślikowa Aleksandra, 2006, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, „LingVaria”, nr 1, s. 95–103.
- Czopek-Kopciuch Barbara, 2010, *Nazwisko – językowy symbol rodziny i fakt kulturowy*, [w:] *Rodzina w języku i kulturze*, pod red. Jolanty Bujak-Lechowicz, Piotrków Trybunalski, s. 13–19.
- Dacewicz Leonarda, 1996, *Nazwiska białostoczan pochodne od imion*, „Białostoczczyzna”, nr 1 (41), s. 48–51.
- Dacewicz Leonarda, 2001, *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*, Białystok.
- Dąbrowska-Kamińska Anna, 2010, *Nazwiska Polaków z sufiksem -enko w polskiej antroponimii*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, pod red. Romany Łobodzińskiej, Łask, s. 363–376.
- Dąbrowska-Kamińska Anna, 2011, *Nazwiska z sufiksem -uk, -czuk w antroponimii polskiej na podstawie wybranych przykładów ze „Słownika nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku” Kazimierza Rymuta*, [w:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, s. 137–150.
- Gottschald Max, 1971, *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, Berlin.
- Górny Halszka, 2004, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1987, *Nazewnictwo polskie*, Opole.
- Kaleta Zofia, 1998, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.
- Karaś Mieczysław, 1976, *Imię, nazwisko, przezwisko – nazwa osobowa w polszczyźnie*, „Onomastica”, t. XXI, s. 19–40.
- Kart AGWB – Kartoteka Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, w zasobach Zbiorów Specjalnych Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.
- Kondratiuk Michał, 2000, *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 25, Warszawa, s. 125–149.
- Kosyl Czesław, 2001, *Nazwiska*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 438–443.

- Kreja Bogusław, 1998, *Geografia nazwisk a zasięgi cech gwarowych*, „Język Polski”, z. 1–2, s. 39–48.
- Kresa Monika, 2013, *Antroponimia historycznego pogranicza mazowiecko-podlaskiego w XVIII wieku*, Warszawa.
- Malec Maria, 1996, *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność*. Kraków.
- Mańczak Witold, 1976, *Typowe nazwisko polskie*, „Onomastica”, t. XXI, s. 65–74.
- Mrózek Robert, 2000, *Współczesna lingwistyka a sfera onimiczna języka*, w: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*, Bydgoszcz.
- Raszewska-Klimas Agnieszka, 2015, *Nazwiska jako świadectwo zróżnicowania etnicznego mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. LXI, s. 185–197.
- Rembiszewska Dorota Krystyna, 2010, *Kategoria swój – obcy w antroponimii lokalnej na przykładzie nazwisk mieszkańców Wysokiego Mazowieckiego*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 34, s. 169–184.
- Rembiszewska Dorota Krystyna, Sikora Kazimierz, 2016, *Славянские элементы в фамилиях современных жителей Вилян/Viļāni (восточная Латвия)*, „Via Latgalica”, t. 8, s. 57–65, <http://journals.ru.lv/index.php/LATG/article/view/2230/2255> [dostęp 14.02.2016].
- Rymut Kazimierz, 1991, *Nazwiska Polaków*, Wrocław–Warszawa.
- Rymut Kazimierz, 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. II, Kraków.
- Rymut Kazimierz [KR], 2002, *Antroponimia II – Nazwiska*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, pod red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej przy współudziale Jerzego Dumy, Warszawa–Kraków, s. 388–399.
- Rymut 2003 Kazimierz Rymut, *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Warszawa–Kraków, wydanie drugie poprawione (płyta CD ROM).
- Rymut Kazimierz, 2005, *Nazwiska*, [w:] *Encyklopedia. Polskie nazwy własne*, pod red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko, Kraków, s. 143–160.
- Rymut Kazimierz, 2006, *Nowe sposoby badania zróżnicowania geograficznego nazw osobowych*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Zofia Abramowicz, Elżbieta Bohdanowicz, Białystok, s. 581–589.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2006, *Ród czy majątek, czyli o nazwiskach*, [w:] *W świecie nazw własnych*, Warszawa–Kraków, s. 84–95.
- SXVIw – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, www.spxvi.edu.pl/indeks/ [dostęp 11.11.2016].
- SEMSN – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. Mieczysław Malec, Aleksandra Cieślukowa, Kazimierz Rymut, t. 1–6, Kraków 1995–2000.
- SGK – Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1967–1976.
- SGPK – Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SGPA – *Słownik gwar polskich*. opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem Mieczysława Karasia, od t. II pod kier. Jerzego Reichana, od

- t. VI pod kier. Joanny Okoniowej, od t. XI pod kier. Renaty Kucharzyk, Wrocław 1977–.
- SHNOB – Zofia Abramowicz, Lilla Citko, Leonarda Dacewicz, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, t. 1–2, Białystok 1997–1998.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, pod red. Witolda Doroszewskiego, wersja elektroniczna <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista> [dostęp 11.10.2016 r.].
- Skowronek Katarzyna, 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I–VI red. Witold Taszycki, Wrocław 1965–1981; VII (Suplement), red. Mieczysław Malec, Wrocław 1984–1987.
- Smoczyński Wojciech, 2002, *Nazwy osobowe „litewskie”*, [w:] SEMNS, t. 7, s. 19–30 Kraków.
- SSStp – *Słownik staropolski*, www.staropolska.pl/slownik/index.php [dostęp 11.11.2016].
- SWar – *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1908–1927 (tzw. Słownik warszawski).
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 1978, *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Warszawa.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 2005, *Problemy poprawności nazw. Polityka nazewnicza* [w:] *Encyklopedia. Polskie nazwy własne*, pod red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko, Kraków, s. 481–491.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, Szulowska Wanda, 1998, *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich*, Warszawa.

Strony internetowe:

- GUS Baza. Demografia, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> [dostęp 6.10.2015 r.].
- Najczęstsze nazwiska w Polsce – współczesność i historia. Słownik elektroniczny, <http://nazwiskawpolsce.pl/> [dostęp 1.11.2016].
- Najpopularniejsze nazwiska w Polsce wraz z liczbą wystąpień z podziałem na płeć, <https://mswia.gov.pl/pl/sprawy-obywatelskie/statystyki-imion-i-nazw> [dostęp 6.10.2015 r.]
- Najrzadziej występujące nazwiska w Polsce w podziale na płeć, <https://mswia.gov.pl/pl/sprawy-obywatelskie/statystyki-imion-i-nazw> [dostęp 6.10.2015 r.]